

IN:

'Tijdschrift voor Humanistiek', nr. 21, jrg. 6, april 2005, p. 91 - 96.

[Bespreking van: Gert Hekma, Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd, Meulenhoff, 2004, 240 blz.]

Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd

André Hielkema

De Amsterdamse docent homo-studies Gert Hekma (1951) doet met zijn boek 'Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd' een poging veelal bestaande kennis hierover in zeven hoofdstukken beknopt en overzichtelijk weer te geven en te analyseren. Daarnaast heeft hij aan het einde van zijn boek nog een boodschap over wat hij 'seksueel burgerschap' noemt. In de inleiding vertelt Hekma zijn persoonlijke verhaal tegen de achtergrond van de homo-emancipatie sinds eind jaren zestig. In dat kader motiveert hij zijn boek als volgt: 'Mijn eigen moeizame zoektocht [in Noord-Groningen] naar het homoleven was pijnlijk en onnodig. (...) De situatie was treurig in mijn jeugd en is nu, hoewel sterk verbeterd, verre van optimaal.' (p. 23 - 24)

In het korte eerste hoofdstuk over sodomie in de achttiende eeuw zet de auteur onder andere uiteen dat seks met geslachtsgenoten toen nog niet geassocieerd werd met een specifieke identiteit. Het waren slechts losstaande verderfelijke en strafbare handelingen. Pas in de negentiende eeuw werden 'homoseksuelen' benoemd en aangemerkt als gelijkgeslachtelijk geaarden met een eigen persoonlijkheid. Daarvoor werd gemeend dat homoseksuele handelingen voortkwamen uit exces en verleiding: zondig en - zolang kerk en staat niet waren gescheiden - ook misdadig, met in principe de dood als straf. Pas in de loop van de negentiende eeuw werden deze handelingen gezien als voortkomend uit een (zieke) geaardheid. 'Sodomie' en 'homoseksualiteit' zijn dus niet gewoon namen voor hetzelfde. Van 1730 tot 1732 is er in Nederland een heksenjacht op 'sodomieten' geweest, met een honderdtal uitgevoerde doodstraffen.

De Verlichting bepleitte de scheiding van kerk en staat, keerde zich tegen de gelijkstelling van zonde en misdrijf (zonde was iets voor de kerk, als eigen instituut, en niet 'automatisch' iets voor de staat) en wees de strafbaarstelling van sodomie af, want dat was privé. Daarbij speelde ook een ander motief mee: bestraffing gaf bekendheid aan sodomie, en niemand wilde dat. Met de scheiding van kerk en staat na de Franse Revolutie ging het seksuele leven behoren tot de private sfeer en verdween in 1791 in Frankrijk sodomie uit het strafrecht. In 1811, toen Nederland bij Napoleons keizerrijk hoorde, werd ook hier het Franse rechtssysteem ingevoerd en

was sodomie in één klap van een halsmisdrijf een onschuldige handeling, op voorwaarde dat het seksuele verkeer niet in het openbaar plaatsvond. Na 1814 wilden de Belgen, met wie de Nederlanders tot 1839 staatkundig verbonden waren, het Franse strafrechtstelsel handhaven en dat gebeurde ook.

In hoofdstuk 2 behandelt Hekma de negentiende eeuw. In grote lijnen bleef tot 1886 in Nederland de Franse strafwetgeving van kracht en ook in de nieuwe (liberale) strafwet van dat jaar bleef de homoseksualiteit buiten schot: 'Nederland bereikte in 1886 het stadium van zedenwetgeving dat Kinsey in 1948 als toekomstideaal voor de Verenigde Staten omschreef. Volgens hem moest de overheid alleen die seksuele handelingen bestraffen die onder dwang, in het openbaar of met kinderen waren gepleegd.' (p. 42) Homo-vervolging geschiedde in Nederland in de negentiende eeuw vooral en soms zelfs zeer fanatiek op feiten van openbare schennis der eerbaarheid. In de negentiende eeuw werd de homoseksueel 'uitgedokterd'. Hekma vertelt het bekende verhaal van de Franse filosoof Foucault over de medisch-psychiatrische 'uitvinding' van de 'homoseksualiteit'. Deze naamgeving aan de liefde tussen geslachtsgenoten is van de Hongaarse schrijver Kertbeny, uit 1869, al waren in dezelfde periode ook de aanduidingen 'uranisme' en 'geïnverteerd' gangbaar. Hekma schrijft: 'De nieuwe termen kwamen met nieuwe theorieën die meer over seksuele identiteit dan over seksgedrag gingen en die daarvoor verklaringen zochten vanuit medisch-psychiatrische perspectieven. (...) In plaats van seksgedrag dat als zondig en crimineel werd bestraft, kwamen nu dromen en verlangens [in het centrum van de belangstelling] die gestoord zouden zijn en genezen dienden te worden, zelfs [!] als er geen sprake was van concrete handelingen.' (p. 55 - 56)

Aan het einde van de negentiende eeuw werd homoseksualiteit bekend door onder andere medisch-psychiatrische en daarvan afgeleide geschriften, en wel als een perverse geaardheid, maar toch... als een geaardheid. Al snel herkenden de betrokkenen zich hierin en zij brachten naar voren dat die geaardheid aangeboren was, en dus natuurlijk, en dat er derhalve bestaansrecht aan gegeven moest worden. Dit was de geboorte van de homo-emancipatiebeweging, met in Nederland vroege voorvechters als Lucien von Römer en Arnold Aletrino. Von Römer was de eerste ter wereld die in 1903 een wetenschappelijke enquête naar seksuele voorkeuren hield, maar hij mocht er aan de Universiteit van Amsterdam niet op promoveren.

In hoofdstuk 3 gaat de auteur de twintigste eeuw in onder de kop 'Neerwaartse spiraal'. Na 1880 kwam er enerzijds meer openheid over de seksualiteit, maar tegelijkertijd ontstond er een confessionele tegenbeweging, gericht op inperking van vrijheden. De christelijke partijen die na 1900 in Nederland de macht kregen, gebruikten juist de seksuele moraal om zich te onderscheiden van de liberalen. In 1911 kwamen ze met nieuwe zedenwetgeving en hun seksuele politiek kreeg daarna steeds meer greep op de samenleving, door de verzuiling en door de daarmee gepaard gaande benoemingen van medestanders op sleutelposities. Politici, rechters en artsen stonden steeds vijandiger tegenover homoseksualiteit. Onderdeel van de nieuwe zedenwet van Minister van Justitie Regout was in 1911 het artikel 248bis dat seksualiteit met personen van hetzelfde geslacht van onder de 21 jaar (minderjarigen) strafbaar stelde.

Zo kreeg Nederland in 1911 precies een eeuw na de afschaffing van de oude sodomiewetten opnieuw een anti-homowet, die tot 1971 zou blijven bestaan. In totaal zijn er ongeveer 5.000 personen (99 % mannen) op vervolgd en circa 2.800 veroordeeld. (Overigens zijn er waarschijnlijk veel meer mannen dan dit aantal vervolgd vanwege openbare schenning der eerbaarheid of andere zedendelicten.) Homoseksualiteit was nu weliswaar geen zonde meer, maar een (zieke) geaardheid, en met artikel 248bis werd het ook weer een misdrijf. Doordat het een geaardheid was geworden, kon er door onder andere Von Römer en Aletrino bestaansrecht voor worden gevraagd, maar dat recht werd niet gegeven: criminalisering won het in 1911 van emancipatie! Homoseksuelen liepen niet alleen het risico van gevangenisstraf, maar ook van uitstoting door familie, vrienden, de kerk en de vereniging, alsook uitzetting uit hun woning, verlies van werk en chantage.

Jhr. mr. J. A. Schorer richtte in 1912 met enkele anderen als reactie op de invoering van artikel 248bis de Nederlandse afdeling van het Wetenschappelijk Humanitaire Komitee van de Duitse homo-activist Magnus Hirschfeld op, het NWHK. Tal van activiteiten werden ontplooid, maar met weinig succes. Tegen de discriminerende registratie van homo's door de Amsterdamse politie in de jaren voor 1940 en de censuur met betrekking tot homoseksualiteit richtte het NWHK weinig uit. En in de jaren 1930 begon het castreren van honderden homoseksuelen. Dat gebeurde op gezag van justitie, maar veel vaker 'op eigen verzoek' van de betrokkenen, dat wil zeggen onder druk van hun omgeving (p. 78). Met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog ging Schorers homo-beweging, na die van Hirschfeld de tweede ter wereld, ondergronds. De Duitse bezetter scherpte de homo-vervolgning aan: net als in Duitsland werden alle seksuele handelingen tussen mannen strafbaar, maar er werden (waarschijnlijk) niet meer veroordelingen uitgesproken dan voor 1940, omdat de politie de jodenvervolgning en de bestrijding van de illegaliteit als eerste prioriteiten had.

In hoofdstuk 4 komt de periode 1945 - 1965 aan de orde, de wederopbouw van Nederland. Artikel 248bis was nog steeds van kracht en de castraties gingen door. De feitelijke vervolging van homoseksuelen nam in de jaren na de oorlog alleen maar toe. Wel stond er een nieuwe generatie emancipatiestrijders op met als centrale figuur Nico Engelschmann, alias Bob Angelo. Het COC werd opgericht, er kwamen enkele clubs en bars en er ontstond vanaf de jaren 1950 een gesloten homoseksuele sub-cultuur. Zo wilde de politie het - en de homo's deden het: homoseksuelen binnen een 'gedoogzone' van eigen uitgaansgelegenheden houden. Buiten dit (Amsterdamse) 'circuit' was de vervolging tussen 1947 en 1966 erger dan voor 1940. Eind vijftiger jaren tekende zich een kentering af, met een niet te onderschatten rol voor het maatschappelijk werk en de geestelijke gezondheidszorg binnen het verzuilde bestel. De katholieke en de gereformeerde zuilen braken met hun traditie, toen hun zielzorgers, zoals de katholieke Trimbos en de gereformeerde Tolsma, de homoseksueel als medemens erkenden: homo's waren 'gewoon hetzelfde'. Daarna gingen in de zestiger jaren de elites in alle zuilen om, gevolgd door hun achterbannen, en rond 1970 kende Nederland een radicale omslag, een revolutie, in de opinies over verschillende vormen van seksualiteit, waaronder homoseksualiteit.

Hoofdstuk 5, inzake die seksuele revolutie, begint met de volgende constatering: 'Ongetwijfeld vormde de seksuele revolutie [1965 - 1980] de belangrijkste doorbraak in het homoleven van de afgelopen eeuwen. Anders dan in 1811, toen de sodomiewetten verdwenen, kwam rond 1970 niet alleen een einde aan speciale criminalisering van homohandelingen, maar tevens aan religieuze en medische afkeuring. Homoseks was opeens geen zonde, geen misdrijf en geen ziekte meer. De maatschappelijke afwijzing nam tegelijk sterk af.' (p. 114) De explosie van seksuele onvrede en bevrijding in deze periode werd met name gekanaliseerd door de NVSH en het COC en geïnspireerd door popmuziek, provo's, krakers, studenten en bepaalde media. De emancipatie was massaal. Het ging om de gelijkberechtiging van homoseksuelen, maar ook om onder andere echtscheiding, voorechtelijk geslachtsverkeer, seksuele opvoeding, vrije geboorteregeling, abortus, pornografie en prostitutie. Veel werd in juridisch opzicht al bereikt in de jaren 1970, het laatste - de legalisering van prostitutie - in 2000. Voor homoseksuelen was er succes in 1971 met de afschaffing van artikel 248bis en in 1973 met de erkenning van het COC en de toegang tot het leger.

Hekma verklaart het relatieve succes van de seksuele revolutie in Nederland door te wijzen op specifieke omstandigheden hier te lande. Hier vochten enkele katholieke en gereformeerde gezaghebbenden de conservatieve opvattingen binnen hun eigen kringen overtuigend aan. In de jaren 1965 - 1980 waren er relatief veel jongeren, de 'baby boom' van na de oorlog, met hun uiteenlopende voorkeuren. De Nederlandse gezagsdragers hadden (onder andere tegen hen) weinig weerstand tegen kritiek op hun autoriteit. En bovendien lag het liberale politieke verleden niet ver terug. Dat gaf nog steeds structuur aan staatsbestel en wetgeving. De confessionelen hebben dit in de twintigste eeuw ondanks hun dominantie niet ongedaan kunnen en willen maken: 'Ze hebben de liberale fundamenten van de staat niet aangetast en persoonlijke en seksuele vrijheden van volwassenen op grond van een christelijke moraal niet volledig ingeperkt.' (p. 122) Gezinspolitiek voerden de confessionelen voornamelijk via belastingen en subsidies, waaronder de kinderbijslag.

Bij de rol van de confessionelen verwijst Hekma ook naar de bijzondere positie waarin Nederland als protestantse natie met een Verlichte Franse strafwetgeving had verkeerd. In de meeste katholieke landen werd sodomie na 1800 niet meer als een misdaad gezien, maar ondanks de juridische vrijheid bleef de druk van familie en kerk daar toch een zeer verstikkende uitwerking hebben. En omgekeerd: Hoewel het protestantisme meer persoonlijke gewetensvrijheid erkent, veranderde er in protestantse landen, zoals Engeland en Pruisen, rond 1800 niets aan de straffen voor homoseksualiteit en kampte men er tot aan de jaren 1970 nog met Middeleeuwse wetten. Daar was Napoleon immers niet geweest. Nederland 'profiteerde' van protestantisme en Frans liberalisme: een protestantse natie met van 1811 tot 1911 honderd jaar liberale strafwetgeving kon een voorlijke positie gaan innemen. Hekma had hier overigens ook aandacht kunnen geven aan een nog oudere traditie: al sinds het begin van de zeventiende eeuw werd in de Republiek fanatieke godsdienstijver van radicale predikanten door de regenten consequent de kop ingedrukt.

In de jaren 1970 verbreedde de Nederlandse homo-beweging zich en ontstonden er naast het op maatschappelijke integratie gerichte COC homo-netwerken binnen

politieke partijen en ook radicalere groepen, zoals de Paarse September en de Rooie Flikkers, die van integratie niets terecht zagen komen: heteroseksualiteit bleef de norm. In lijn met Foucault en anderen verdedigden ze de lust en vroegen ze ruimte voor alle vormen van seksueel plezier. Rond 1980 komen de ontwikkelingen in Nederland als homo-land vervolgens in een stroomversnelling en in Hekma's boek gebeurt dat helaas ook. Van pagina 127 tot pagina 203 krijgt de lezer in een hoog tempo de meeste feiten uit de meest recente Nederlandse homo-geschiedenis over zich uitgestort. Van de gebeurtenissen in de jaren 1980 bespreekt de auteur onder andere het geweld tegen homo's tijdens de jaarlijkse homo-demonstratie in 1982 in Amersfoort dat landelijk tot grote opschudding leidde en een ('sensationele') ommekeer bracht in het politiebeleid (homo's moesten beschermd worden) en de oprichting van het homo-monument in Amsterdam in 1987. Hoofdstuk 6, getiteld 'Tegenslag en vooruitgang (1980 - 1990)', begint met de opmerking dat Aids een einde maakte aan het optimisme over de homo-emancipatie. Het beeld is somber, al bereikten daartegenover openlijk homoseksuele TV-persoonlijkheden een zeer grote populariteit.

Hoofdstuk 7, tenslotte, gaat in op de periode 1990 - 2003. Vanaf 1990 is er volgens Hekma weer een opleving na het Aidsdrama, al is er bij hetero's en homo's ook het gevoel dat de homo-emancipatie wel voltooid is, zeker na de openstelling van het huwelijk voor homo's in 2001. Nederland nam internationaal de kop-positie! Het begon er in deze periode overigens mee, dat in 1993 eindelijk de Wet Gelijke Behandeling werd aangenomen. Dat was beslist een grote stap vooruit. Op één gebied heeft de tijd echter stil gestaan en is het met de homo-emancipatie droevig gesteld: de sportwereld. Homoseksualiteit is daar nog steeds volslagen taboe. Terecht gaat Hekma daarop in. Hij werkt in dit laatste hoofdstuk verder onder andere de problematiek van homoseksualiteit en allochtonen uit, de moeilijker wordende situatie in het onderwijs voor zowel homoseksuele docenten als leerlingen, alsmede de nogal vreemde positie van Pim Fortuijn als homoseksuele volksheld.

In het nawoord, getiteld 'Seksueel burgerschap', bepleit de auteur meer vrijheid en ruimte voor seksualiteit en seksuele pluriformiteit in de samenleving, ook in het openbaar. Die openbaarheid is nu nog steeds heteroseksueel. Hekma stelt: 'Een heteroseksuele vanzelfsprekendheid is ingebouwd in het sociale weefsel van de Nederlandse samenleving van overheidsbeleid, onderwijs, sport, zorg en bedrijfsleven tot recreatie en straatvertier. Die norm perkt alle dissidente seksualiteiten in. Ze leidt tot pijnlijke situaties, regelrechte en verholen discriminatie en soms tot dom geweld. Nederland is sterk veranderd en heeft onrechtvaardig onderscheid uit de wetgeving gehaald, maar daarmee is de heteroseksuele structuur niet ongedaan gemaakt en is er geen recht gedaan aan seksueel burgerschap. Emancipatie van homoseksualiteit betekent in belangrijke mate het creëren van publieke zichtbaarheid en fysieke aanwezigheid.' (p. 210 - 211) Van seksueel burgerschap is volgens Hekma veel te verwachten: 'Niet meer politie, maar meer erotiek en sociabiliteit kan een antwoord zijn op de onveiligheid van straten en de desinteresse in de politiek. Een openbare erotische cultuur kan een belangrijke bijdrage leveren aan sociale cohesie en actief burgerschap. De vraag is niet hoe het

privé-leven af te schermen tegen publieke inmenging, maar hoe burgers zich vanuit hun privacy de openbare ruimte weer eigen kunnen maken.' (p. 212)

Alleen al omdat er in Nederland hedentendage zo weinig gepubliceerd wordt op het gebied van homo-studies, is het boek van Hekma zeer de moeite waard. Zijn beschrijving van de vervolging en onderdrukking van homo's in het verleden in Nederland is zeer verhelderend en soms ronduit schokkend. Ook de politieke en met name de juridische aspecten van de Nederlandse homo-geschiedenis sinds 1730 komen goed uit de verf. En het nawoord biedt eindelijk eens een ander geluid dan gebruikelijk anno 2004: 'de norm' is inderdaad nog steeds heteroseksueel en de ruimte voor 'andersheid' zonder reden al te beperkt. Wel is het de vraag, of de lezer zich veel kan voorstellen bij de door de auteur veronderstelde beschavende uitwerking van seksueel burgerschap.

Als op elk overzichtswerk is er ook kritiek te geven - er ontbreekt immers altijd wel iets. Het voornaamste punt is dan dat - hoewel het zeker zo zal zijn, dat Nederland als protestantse natie met Franse, liberale wetgeving in een bijzondere positie verkeerde - er toch belangrijke buitenlandse invloeden waren op het wel en wee van de homoseksualiteit in Nederland. Hekma gaat daar weinig en dan nog vrij willekeurig op in. Waarom vergelijkt hij bijvoorbeeld de totstandkoming van het Labouchère Amendement in 1885 in Engeland waarop Oscar Wilde veroordeeld werd, niet met de wet van Regout? En in datzelfde kader: Hekma kent wel betekenis toe aan het Eulenburg-schandaal aan het Duitse hof in 1907 - 1908 (p. 87), maar in het geheel niet aan de processen rond Oscar Wilde in 1895. Het is goed te verdedigen, dat de zaak rond Wilde een veel grotere impact heeft gehad op de homo-geschiedenis dan die Eulenburg-kwestie.

Een ander punt van kritiek betreft de magere, wat plichtmatige behandeling van de (internationale) culturele aspecten van zowel de seksuele revolutie als de homo-emancipatie in Nederland. Op het eerste vlak ontbreken baanbrekende literatoren als D.H. Lawrence, Tennessee Williams, Jan Wolkers etcetera. Gaat het specifiek om homo-emancipatie en cultuur in Nederland, dan is er bij Hekma uiteraard onder andere de 'verplichte' Reve, maar het is misschien typerend, dat hij de dichter Hans Lodeizen (1924 - 1950) laat overlijden aan TBC (p. 110), terwijl in werkelijkheid leukemie de doodsoorzaak was en nu juist dat, het lijden en sterven aan leukemie, was voor Lodeizens dichterschap wezenlijk.... Op het gebied van de cultuur had het al met al toch wat diepgravender gekund.